

До разової спеціалізованої вченої
ради
Національного університету
«Одеська юридична академія»
65000, м. Одеса, вул. Фонтанська
дорога, 23

РЕЦЕНЗІЯ

**рецензента кандидата юридичних наук,
доцента Антошиної Ірини Володимирівни
на дисертацію Білоус Ольги Анатоліївни**

**«Гендерне право: загальнотеоретичне та порівняльно-правове дослідження»,
поданої на здобуття ступеня доктора
філософії за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми. Актуальність теми дисертаційного дослідження не викликає жодних сумнівів, так як вона зумовлена об'єктивними процесами розвитку сучасної правової держави та трансформацією підходів до забезпечення прав і свобод людини в умовах демократизації суспільства. Утвердження принципу рівності та недискримінації є одним із базових стандартів функціонування правової системи, що знаходить відображення як у національному законодавстві, так і в міжнародно-правових актах.

Трансформаційні процеси у сфері прав людини, зумовлені глобалізацією та євроінтеграційними тенденціями, актуалізують необхідність переосмислення традиційних підходів до правового регулювання гендерних відносин. Глобалізаційні процеси вимагають від держав постійного вдосконалення та закріплення новітніх ідей в правовій системі країни.

Таким чином, готовність до оновлення та певних змін в законотворчих процесах, є одним з найбільш прогресивних підходів до розвитку новітніх ідей гендерного права. Незважаючи на наявність значного масиву нормативно-

правових актів, спрямованих на забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, відсутність усталеного загальнотеоретичного підґрунтя ускладнює систематизацію та ефективне застосування відповідних норм. Це зумовлює потребу в уточненні понятійно-категоріального апарату, визначенні принципів, методів та функцій гендерного права в системі національного права. Наявність методологічного плюралізму у дослідженні гендерного права, а саме використання потребового, синергетичного та інституційного підходів свідчить про необхідність розширення традиційної методології юриспруденції та її адаптації до аналізу нових соціально-правових явищ.

Актуальність дослідження зумовлюється необхідністю забезпечення ефективного механізму реалізації та захисту гендерних прав, зокрема в умовах соціальних трансформацій, збройних конфліктів, економічної нестабільності та демографічних змін. Дослідження проблематики гендерної політики в умовах війни, включаючи питання гендерно обумовленого насильства, дискримінації та захисту вразливих груп, дозволяє розширити межі традиційного розуміння гендерного права та сформувати підґрунтя для його подальшого розвитку в умовах кризових ситуацій. Гендерна проблематика дедалі більше інтегрується в різні галузі права — конституційне, трудове, сімейне, кримінальне та адміністративне, що підсилює потребу в її системному науковому осмисленні.

Отже, дослідження гендерного права у загальнотеоретичному та порівняльно-правовому вимірах є своєчасним і необхідним для розвитку сучасної правової науки, вдосконалення законодавства та забезпечення реальної рівності прав і можливостей у суспільстві, зміцнення гарантій прав людини та розвиток сучасної правової системи відповідно до міжнародних стандартів.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Переважна більшість висновків та наукових результатів дисертаційного дослідження є обґрунтованими, оскільки обумовлені використанням сучасної методології, застосуванням загальнонаукових та спеціальних методів пізнання. Авторкою було проведено глибокий аналіз спеціальної літератури, присвяченої проблематиці роботи, що сприяло

формуванню власної точки зору щодо наявної теми дослідження. Науково-теоретичне підґрунтя для написання дисертаційного дослідження становлять праці провідних вітчизняних і зарубіжних фахівців, які досліджували питання з даної тематики. Загальні висновки є логічними та обґрунтованими, що, в свою чергу, свідчить про досягнення завдань, які поставлені у даній роботі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано в рамках наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» у контексті теми: «Правове та соціальне життя України у людиноцентриському вимірі в цифрову еру» на 2021-2025 роки (державний реєстраційний номер 0122U000266) а також в межах плану науково-дослідної роботи кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія» - «Право і держава ХХІ століття: генезис, сучасність, перспективи» на 2021-2025 роки та у межах плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія».

Структура дисертаційного дослідження є цілком продуманою та вдалою, оскільки забезпечила можливість у логічній послідовності виконати поставленні завдання, що стосуються предмету дослідження та зробити відповідні висновки.

У *вступі* обґрунтовується актуальність теми дослідження, її зв'язок з науковими програмами, планами і темами, визначається об'єкт і предмет, мета та основні завдання дисертаційного дослідження, його методологічна основа, наукова новизна, теоретичне та практичне значення одержаних результатів тощо.

У *першому розділі «Гендерне право у контексті сучасної державно-правової доктрини»* розглядається генеза та еволюція гендерного права, концептуальні засади та методологія гендерного права, гендерна свідомість законодавця в аспекті творення гендерної політики України, проблема гендерної рівності в умовах ведення війни. Проаналізовано історичні зміни, які передували виникненню та формуванню гендерного права як окремої галузі права в сфері регулювання суспільних відносин: від стародавніх античних уявлень про гендерну рівність до сучасних методів та моделей правового регулювання світових держав, які забезпечують законність дій щодо дотримання гендерної

рівності, подолання гендерних стереотипів та заборону застосування дискримінаційної політики щодо передбаченого виду прав.

Приділено увагу концептуальним засадам та методології гендерного права, зокрема адаптації методології юриспруденції з використанням набутих методологічних підходів, концептів та методів для аналізу даної галузі права, крізь призму: гендерних потреб, суперечностей в чинному законодавстві, державного моніторингу, виокремлення відповідних інституцій та пізнання наукових теорій щодо гендерної рівності.

Авторка зазначає, що в основу гендерної методології був покладений гендерний підхід, який виступає одним із основоположних наукових підходів щодо дослідження гендерної тематики. Гендерний підхід досліджує цінність сформованих гендерних орієнтацій та значень гендерних відмінностей, які соціум вважає прийнятними для себе. Авторка слушно зауважує, що серед важливих підходів комплексної методології гендерного права виділяють також антропологічний, онтологічний, аксіологічний, цивілізаційний, потребовий та інші підходи. Синергетичний підхід у дослідженні аномалій гендерного права складає його методологічну концепцію та ілюструє в ньому нові характеристики, крізь межі сприйняття та подолання суперечливих норм. Синергетичний підхід в методології гендерного права обумовлений дослідженням головних ідей, змісту та насамперед мети існування гендерного права, за допомогою аналізу наявних недоліків, колізій та прогалин сучасного гендерного законодавства. Авторкою акцентується увага, що серед великої кількості наукових концептуальних підходів слід зазначити про важливість існування в ньому доктрини гендерного права, яка за своїм змістом та характером пізнання повністю розкриває суть наукових поглядів та підходів щодо визначення проблематики гендерної рівності, дискримінації гендерних прав, існування гендерної свідомості та ідентичності тощо.

Доведено, що існування гендерних стереотипів в суспільстві спотворює інтеграцію нових визнаних гендерних прав та можливостей, які фокусують акцент на задоволенні потреб усіх громадян незалежно від природно закладеної статі чи

зміненого або невизначеного гендерного маркеру. Авторка підкреслює, що гендерна свідомість законодавця ілюструє геометричну фігуру змінної через інтенсивність впровадження європейських інтегративних цінностей та відсутності єдиного напрямку державної політики. Україна як молода незалежна держава намагається впроваджувати гендерно-чутливу політику та закріпити свою позицію в міжнародній спільноті, активізуючи акумуляцію сучасних західних підходів відносно регламентації правових цінностей, однак через власне консервативні погляди суспільства втрачає набутий прогрес, що також стосується й визнання гендерних прав.

У роботі розглядається і проблематика дотримання гендерної політики в умовах воєнного стану. Авторка слушно зазначає, що гендерні права в сучасних умовах підлягають такому ж захисту як і всі інші види прав. Проблематика дотримання гендерної рівності в умовах ведення війни та збройних конфліктів є наразі невирішеним питанням та потребує створення ефективних міжнародних механізмів стримувань. Запропоновано новий теоретичний підхід до аналізу гендерної рівності в умовах війни, що дозволяє розглядати гендерні порушення як системну проблему, яка потребує комплексного правового реагування.

Другий розділ дисертаційного дослідження присвячено теоретико - правової характеристики гендерно-правових відносин в Україні. При дослідженні предмета та метода правового регулювання гендерного права України, значну увагу приділено критеріям розмежування гендерного права з іншими галузями права, зокрема, детально досліджено предмет гендерного права та удосконалено його наукову дефініцію як законодавчо визначені умови та порядок забезпечення й дотримання гендерної рівності в аспекті його соціо-статевої взаємодії у всіх сферах людського буття. Авторка зазначає, що диспозитивний метод в гендерному праві має свої особливості застосування, наприклад існуванням так званих специфічних дозволів, які отримали назву позитивних дій. У гендерному праві імперативний метод правового регулювання переважає в нормативному матеріалі галузі, зверненому до суб'єктів, зобов'язаних забезпечувати рівні права

та можливості жінок і чоловіків – органи державної влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації.

Досліджено системно-структурну характеристику національного гендерного права та виокремлено такі його структурні елементи як: норми, інститути та субінститути. Зокрема, норми гендерного права носять здебільшого спеціальний характер, крім конституційних, та містять правові гарантії й передбачені механізми, спрямовані на усунення гендерної нерівності в державі. Зазначено, що гендерне право містить різноманітні за своїми характеристиками гендерні норми, які можна класифікувати за різними категоріями. Так, за ступенем узагальнення змісту норми гендерного права поділяються на загальні, спеціалізовані та конкретні норми. Серед загальних норм гендерного права провідне місце належить конституційним нормам, оскільки у Конституції України при визначенні прав і обов'язків громадянина законодавець окреслює поняття «громадянин» як кожна особа, яка має юридичний зв'язок з державою, незалежно від визначеної статевої ознаки належності до жінки чи чоловіка.

В межах обґрунтування елементного складу гендерно-правових відносин запропоновано комплексну класифікацію суб'єктів гендерного права України, за наступними характеристиками: функціональною роллю у правовідносинах; віковим статусом; належності за біологічними показниками; гендерною ідентичністю; наявністю спеціальної компетенції у сфері гендерної політики. Відповідно якій суб'єкти гендерних правовідносин включають в себе: фізичних осіб (громадян України), державно – владних органів, органів місцевого самоврядування та державних органів відповідної компетенції в галузі гендерного права. Під час дослідження структурних гендерно-правових відносин, була запропонована класифікація суб'єктів, зокрема виділення їх за функціональною роллю у правовідносинах, віковим статусом, належності за біологічними показниками, гендерної ідентичністю та наявністю спеціальної компетенції у сфері гендерної політики.

У третьому розділі «Гендерне право в контексті порівняльного правознавства» досліджується гендерне права в рамках різних правових сімей. В

межах проведення порівняльно-правового аналізу розглянуто регламентацію гендерного права в правових системах країн, які входять до романо-германської та дочірніх правових сімей.

Авторка зазначає, що Франція, будучи представником романо-германської правової сім'ї, формує свою гендерну політику традиційно, через систему прийняття кодифікованих актів, зокрема: Конституції, законів, міжнародно-правових договорів (ратифікованих Конвенцій ООН), а також державних інституцій, таких як Міністерство делеговане з питань рівності між жінками та чоловіками та боротьби з дискримінацією, в склад якого входять служба, рада та комітет, відповідальні за безпосередню реалізацію принципу рівності. Наступною країною, за думкою авторки, котра була також однією з перших в прийнятті гендерних ідей та утвердженні гендерної політики, за допомогою національних законодавчих актів стає – Німеччина. Після закінчення Другої Світової війни, одним з перших кодифікованих актів, який затверджував ідею рівності стала Конституція Федеративної Республіки Німеччина, прийнята 23 травня 1949 року, в частині 2 статті 3 якої проголошено, що чоловіки й жінки рівноправні, а в частині 3 цієї ж статті, що ніхто не може бути дискримінованим або привілейованим за ознакою статі, походження, раси, мови, батьківщини й місця народження, віросповідання, релігійних або політичних поглядів

Проаналізовано гендерне право країн – представників англо-американської правової сім'ї, яке характеризується наявністю в ньому двох складових груп: групи англійського права і групи, що утворює право США. Характерним спільним є пріоритет судової практики над кодифікованим законодавством, для прихильників англійського права – це акти парламенту, які пройшли погодження правлячого короля та стали законами, а для групи права США – це є прийняті федеративні акти.

Окрему увагу приділено дослідженню особливостей існування гендерного права у релігійній правовій сім'ї та зазначено, що проблематика помірного впровадження гендерних реформ існує через тісний зв'язок релігії та законодавства. Зокрема, через відповідні релігійні положення, чинне

законодавство не може суперечити ідеям шаріату, внаслідок цього ряд рекомендованих резолюцій та конвенцій міжнародною спільнотою перебуває в стані невідомості. Щодо особливостей існування гендерного права у релігійних країнах, які впроваджують дотримання гендерної рівності, авторка зазначає, що проблематика сприйняття гендерних прогресивних ідей в процесі акультурації зумовлена страхом прийняття крізь призму нового, нетрадиційного та ліберального.

Дисертаційне дослідження свідчить про те, що авторкою зроблено важливу спробу комплексного загальнотеоретичного та порівняльно-правового дослідження гендерного права. Після детального аналізу та наукового дослідження були надано ключові висновки та сформульовано рекомендації.

Наукова новизна положень, які виносяться на захист. Представлене дослідження є першим в контексті об'ємного аналізу гендерного права, крізь призму адаптації методологічного апарату загальної юриспруденції, який раніше не використовувався в межах дослідження гендерного права для його використання, обґрунтування концепції гендерної правової доктрини з урахуванням існуючих наукових концептів, поглядів та ідей, визначення змісту гендерного права з урахуванням існуючого правового режиму та виокремленням конкретних категорій, визначення рівня гендерної свідомості законодавця шляхом аналізу та тлумачення правотворчої діяльності, надання актуальних пропозицій для удосконалення національного гендерного права в довгостроковій перспективі, визначення особливостей теоретико-правової характеристики гендерних правовідносин в Україні та правової регламентації гендерного права в сучасних правових сім'ях. Аналіз змісту дисертаційного дослідження дає можливість стверджувати, що всі сформовані авторкою елементи наукової новизни, отримані в ході даного дослідження є доведеними та такими, що несуть у собі низку концептуальних висновків та пропозицій, що мають теоретичне та практичне значення. Зокрема, серед наукових положень, які найбільше привернули увагу, слід виокремити наступні:

- охарактеризовано гендерне право як комплексну галузь права з притаманним їй особливим правовим режимом гарантійної рівності та відповідними юридичними засобами забезпечення: недискримінації та врахування гендерних відмінностей у різних сферах суспільних відносин;

- обґрунтовано концепцію гендерно-правової доктрини як окремої системи ідей та нових наукових поглядів щодо сучасної проблематики гендерного права;

- адаптовано напрацьований методологічний апарат загальної юриспруденції, який раніше не використовувався в межах дослідження гендерного права, зокрема: потребовий підхід, синергетичний підхід, інституційний підхід та підхід правового моніторингу, що значно розширило зміст розуміння гендерного права;

- визначено рівень гендерної свідомості законодавця в контексті правотворчої діяльності спрямованої на правове регулювання гендерно-правових відносин в Україні, недоліки національної гендерної політики та перспективи вдосконалення;

- обґрунтовано класифікацію суб'єктів гендерно-правових відносин згідно чинного законодавства та запропоновано їх виокремлення за: функціональною роллю у правовідносинах, віковим статусом, належності за біологічними показниками, гендерної ідентичністю та наявністю спеціальної компетенції у сфері гендерної політики;

- виявлено особливість об'єкту гендерних правовідносин крізь призму соціальних цінностей гендерного права закріплених в сучасному законодавстві.

Удосконалено наукове визначення гендерного права як комплексної галузі права, яка встановлює засоби забезпечення та контролю за дотриманням прав людини незалежно від наявного гендеру, а також створює ефективні засоби захисту порушених гендерних прав та присутня в країнах з паритетною демократією; концепції гендерно-правової експертизи та надання її структурованості в межах законодавчого закріплення у відповідних нормативно-правових актах; порівняльно-правову концепцію існування релігії та гендерного

права, в контексті виокремлення особливостей гендерної регламентації в релігійній правовій сім'ї.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки і пропозиції становлять науковий та практичний інтерес, і можуть бути використані у:

- правотворчій діяльності – для перспективного вдосконалення гендерного законодавства, з урахуванням попередньо існуючих прогалин, суперечностей та колізій, що значно сприятиме підвищенню гендерної культури та гендерної свідомості серед населення України;

- правозастосовній діяльності – для вдосконалення процедури зміни статі орієнтованої на потреби громадянина, внесення запропонованих поправок до ряду існуючих законів для поліпшення існування паритетного середовища в країні;

- науково-дослідній діяльності – для подальшого розвитку правової доктрини гендерних прав, впровадження новітніх концептів та методологічних підходів дослідження гендерного права та об'ємного аналізу гендерної рівності в порівняльно-правовому аспекті.

Апробація результатів дисертації. Основні положення результатів дисертаційного дослідження, винесені узагальнення та висновки обговорено на засіданнях кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія», а також доповідались 17 червня 2022 року на Міжнародній науково-практичній конференції «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)» в місті Одеса та 19 травня 2023 року на Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» в місті Одеса. Основні положення та висновки дисертації відображено у 7 наукових публікаціях, з яких 5 статей у виданнях, включених МОН України до переліку наукових

фахових видань з юридичних наук, 2 публікації – тези доповіді на міжнародних науково-практичних конференціях.

Оцінка змісту дисертації. Структурно дисертація складається зі вступу, трьох розділів, десяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків (2 додатки на 5 сторінках). Загальний обсяг роботи складає 257 сторінок, з яких основний зміст – 217 сторінок, список використаних джерел (193 найменування, що розміщено на 18 сторінках).

Дискусійні положення та зауваження щодо дисертації. Не зважаючи на значну кількість позитивних моментів, у дисертаційному дослідженні є й ряд положень, висновків та пропозицій, які носять дискусійний характер і потребують додаткової аргументації у процесі публічного захисту, а саме:

1. Авторка розглядає проблематику гендерних стереотипів як одну з істотних перешкод на шляху утвердження гендерної рівності та вдосконалення національного законодавства, що загалом видається обґрунтованим. Разом із тим дискусійним залишається питання, чи є описана в роботі проблематика існування гендерних стереотипів фактором стримування розвитку сучасного суспільства, чи, навпаки, поштовхом до правової еволюції?

2. У дисертаційному дослідженні гендерне право характеризується як комплексна галузь права з власним правовим режимом, у структурі якого поєднуються матеріальні й процесуальні норми, а також спеціальні норми, що забезпечують ефективність регулювання гендерно-правових відносин. Водночас доцільно детальніше розкрити, яким чином у межах відповідного правового режиму гендерного права співвідносяться загальні та спеціальні норми?

3. У підрозділі 3.1. авторка розглядає правову характеристику гендерного права в романо-германській та дочірніх правових сім'ях. У порівняльному правознавстві існує загальновизнана класифікація правових систем, зокрема романо-германська правова система, англо-американська правова система, релігійні правові системи, також виокремлюються традиційні, звичаєві та змішані правові системи. Авторка у своїй роботі використовує поняття дочірні правові системи, зокрема виокремлює Японію, як дочірню правову систему

романо-германського права, тоді як японське право належить до традиційної правової системи. (С. 190-191) Що стосується гендерного права в рамках японського права, то воно суттєво відрізняється від романо-германського права. Це стосується і Демократичної республіки Конго. Хотілось би почути думку авторки з цього питання.

4. Підрозділ 3.3. присвячено гендерному праву у релігійній правовій сім'ї. Авторка в рамках даного підрозділу досліджує гендерне право лише у декількох ісламських країнах, але ж релігійні правові системи не вичерпуються лише цими країнами, які розглядаються у роботі. Існує ісламська правова система, іудейська правова система, індуська правова система, які разом об'єднуються у релігійну правову сім'ю. Хотілось би уточнити позицію авторки з цього питання.

Слід зазначити, що висловлені зауваження мають дискусійний та рекомендаційний характер, і тому істотно не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження. Робота має значний теоретичний і практичний потенціал. Висвітлені положення характеризують комплексність та складність дослідження, можливість продовження дослідження обраної теми у майбутньому.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.

Представлена дисертаційна робота «Гендерне право: загальнотеоретичне та порівняльно-правове дослідження» подана на здобуття ступеня доктора філософії, є комплексним, цілісним, завершеним, методологічно і теоретично обґрунтованим науковим дослідженням. Основні положення дисертації були відображені у наукових статтях, підготовлених та опублікованих дисертанткою, кількість і якість яких відповідає вимогам щодо публікації, зарахованих за темою дисертаційного дослідження. У роботі наявні посилання на джерела інформації у разі використання ідей, тверджень і відомостей; надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності; використано методики дослідження та джерела інформації.

Тема дисертаційного дослідження є актуальною, сформовані авторкою висновки та рекомендації є аргументованими, характеризуються науковою

новизною та мають значення не лише для науки, а й для правотворчої та правозастосовної практики. Викладені в дисертаційному дослідженні рекомендації та конкретні пропозиції є теоретично обґрунтованими. Обсяг основного тексту дисертаційного дослідження відповідає встановленим нормативам до такого виду робіт. Дисертаційне дослідження є завершеною самостійною науково-дослідною роботою, в якій отримано нові науково-обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують наукове завдання, яке має істотне значення для теорії права та держави.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

Отже, слід дійти до загального висновку, що дисертаційне дослідження Білоус Ольги Анатоліївни на тему «Гендерне право: загальнотеоретичне та порівняльно-правове дослідження» відповідає спеціальності 081 – «Право» та вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами). Авторка роботи – Білоус Ольга Анатоліївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 08 – «Право» за спеціальністю 081 – «Право».

Рецензент, кандидат юридичних наук,

доцент, доцент кафедри загальної

теорії права та держави

Національного університету

«Одеська юридична академія»

Ірина АНТОШИНА